

5 **EMPIRISCH ONDERZOEK IN DE FAMILIERECHT WETENSCHAP**

W. Schrama*

SAMENVATTING

Het familierecht is bij uitstek een rechtsgebied binnen het privaatrecht dat zich leent voor een interdisciplinaire bestudering. De onderwerpen waarop dit rechtsgebied zich richt, zijn namelijk tevens onderzoeksterreinen in sociaalwetenschappelijke disciplines; ieder met zijn eigen invalshoek. Met het oog op de vraag in hoeverre familierecht, -beleid en uitvoeringspraktijk goed functioneren, is het combineren van kennis uit die uiteenlopende invalshoeken bijzonder zinvol. Het levert complementaire kennis en inzicht op over hoe families en familierecht (niet) werken en waarom dat zo is. Een bijkomend voordeel van een interdisciplinaire onderzoeksbenadering is dat deze kennis, meer dan de juridische data die nu voor veel rechtswetenschappelijk onderzoek gebruikt worden, op bewijs gericht is en daardoor een grotere betrouwbaarheid kan hebben. Voor wat betreft het rechtswetenschappelijk onderzoek naar familierecht is er veel winst te behalen, gelet op het feit dat er nog maar weinig gebruik wordt gemaakt van empirische methoden en inzichten uit andere disciplines. In deze bijdrage wordt vanuit het perspectief van de civilologie ook ingegaan op een aantal routes voor de toekomst.

5.1 INLEIDING

Het doel van deze bijdrage is nagaan welke onderzoeksvragen rechtswetenschappelijk onderzoek kan beantwoorden en welke mogelijkheden empirisch en interdisciplinair onderzoek daarbij biedt. Centraal staat de vraag naar de stand van zaken in de rechtswetenschap op het terrein van het familierecht. In welke mate wordt reeds gebruik gemaakt van empirische informatie uit andere disciplines en wat is de winst die hiermee behaald kan worden? Aan de orde komen ook aspecten die mogelijk een rol spelen ter verklaring van de huidige stand van zaken. Vervolgens wordt aan de hand van een uitstapje naar

* Dr. mr. Wendy Schrama is senior onderzoeker bij het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het ministerie van Veiligheid en Justitie. Daarnaast is zij als honorair universitair hoofddocent familierecht verbonden aan het *Utrecht Centre for European Research into Family Law* (UCERF) van het Molengraaff Instituut voor Privaatrecht, Universiteit Utrecht. E-mailadres: W.M.Schrama@minvenj.nl.

buitenlandse sociaalwetenschappelijke literatuur over kinderalimentatie belicht wat het nut kan zijn van het gebruik van andere disciplines, welke onderzoeksvragen interessant zijn en hoe dat soort onderzoek vorm kan krijgen. Het gebruik van empirische en interdisciplinaire methoden is niet eenvoudig; daar wordt kort bij stilgestaan. Tot slot wordt een perspectief voor de langere termijn geschetst voor de ontwikkeling van een nieuw civilologe terrein specifiek voor families en familierecht.

Eerst wordt ingegaan op enkele terminologische aspecten. De termen ‘multidisciplinair’ en ‘interdisciplinair’ onderzoek worden in deze bijdrage niet gebruikt als equivalenten van empirisch onderzoek.¹ Rechtswetenschappelijk onderzoek kan monodisciplinair zijn (onderzoeksbenadering), maar tegelijk gebruik maken van empirische onderzoeksmethoden (methode). Bij empirisch onderzoek wordt een bepaald verschijnsel in kaart gebracht op basis van informatie over de werkelijkheid; dat kan met kwantitatieve en kwalitatieve data, met waarnemingen of experimenten.² Een empirische onderzoeksmethode die in familie-rechtelijk onderzoek veel gebruikt wordt, is jurisprudentieonderzoek.³ De vraag bijvoorbeeld hoe de rechter omgaat met verzoeken om na een echtscheiding met de kinderen te mogen verhuizen, kan door empirisch onderzoek worden beantwoord.⁴

Met interdisciplinair onderzoek wordt in deze bijdrage bedoeld onderzoek waarbij data uit andere disciplines (sociaalwetenschappelijk, economisch, anderszins) worden gebruikt in rechtswetenschappelijk onderzoek. Deze data zijn vaak empirisch onderbouwd, maar dat hoeft niet het geval te zijn. Gesteld dat in het bovengenoemde onderzoek naar verhuizingen van kinderen na echtscheiding naast een juridische analyse ook gegevens

-
- 1 Weliswaar zijn dit twee verschillende concepten, die in de literatuur worden onderscheiden, maar er is geen algemeen aanvaarde definitie in de rechtswetenschap zelf. Zie bijv. R. van Gestel, ‘Wetgeving en wetenschap’, *Ars Aequi* 2009, p. 30-36 en J.B.M. Vranken, ‘Nieuwe richtingen in de rechtswetenschap’, *WPNR* 2010, p. 318-328, op p. 324, die de term multidisciplinair gebruiken, en B. van Roermund, ‘Rechtswetenschap – disciplinair en interdisciplinair’, *ReR* 2005, 1, p. 81-107 die de term interdisciplinair gebruikt, terwijl in beide gevallen bedoeld wordt op onderzoek dat data van meer dan één discipline gebruikt. Zie ook: S. Taekema en B. van der Klink, ‘Limits and Possibilities of Interdisciplinary Research’, in B. van der Klink en S. Taekema, *Law and Method*, Tübingen: Mohr Siebeck 2011, p. 7.
 - 2 L. Epstein en G. King, ‘The Rules of Interference’, *The University of Chicago Law Review* 2002, vol. 69, p. 1-133.
 - 3 Een methode die door juristen slechts impliciet verantwoord wordt. Wat veelal wordt verstaan onder jurisprudentieonderzoek is het analyseren van een bepaalde rechterlijke uitspraak. De bron die daarbij gebruikt wordt, is in die gevallen in de regel uitsluitend de uitspraak zelf en niet het onderliggende dossier. Onderzoek waarbij het hele dossier wordt onderzocht (ik noem het hier bij gebrek aan een algemeen gangbare term uit de rechtswetenschappelijke discipline dossieronderzoek) is onder juristen geen gebruikelijke onderzoeksmethode.
 - 4 Overigens is deze visie op empirisch onderzoek niet onomstreden, omdat wordt betoogd dat het zou moeten gaan om waarnemingen over ‘the real world’ en het is afhankelijk van welke visie men op dit begrip van wereld heeft, of dit eronder zou vallen: D. Snyder, ‘Go Out and Look: The Challenge and Promise of Empirical Scholarship in Contract Law’, *Tul. L. Rev.* 2006.

zijn gebruikt uit onderzoek naar het welbevinden van kinderen, gemeten op verschillende momenten, dan is het interdisciplinair, empirisch onderzoek.⁵

Deze twee aspecten, enerzijds het gebruik van een empirische methode en anderzijds een interdisciplinaire benadering, zijn weliswaar duidelijk te onderscheiden, maar hangen toch nauw met elkaar samen, zoals hierna nog zal blijken.

Ten slotte volgt vooraf nog de opmerking dat deze bijdrage vanuit een rechtswetenschappelijk vertrekpunt start en niet vanuit een (rechts)sociologisch perspectief. Dat betekent dat de onderzoeksvragen worden gegenereerd vanuit het juridisch domein en niet vanuit de sociaalwetenschappelijke discipline. Dat levert andere onderzoeksvragen op, die primair vanuit de juridische discipline beantwoord worden, mede op basis van resultaten uit andere disciplines. Wat de stand van zaken is op het terrein van niet-juridische disciplines waar het om families en recht gaat, komt slechts zijdelings aan de orde.

5.2 WAT ZIJN BELANGRIJKE ONDERZOEKSVRAGEN IN HET FAMILIERECHT?

5.2.1 *Functies van familierecht*

Familierecht vervult een aantal functies, die deels specifiek aan het familierecht verbonden zijn en deels generiek voor alle rechtsgebieden gelden. Onder familierecht wordt hier verstaan het bredere terrein dat qua onderwerp ook het jeugdrecht omvat en qua instrumenten zowel wet- en regelgeving, rechtspraak als uitvoeringspraktijk. Er is in de familierechtsliteratuur opmerkelijk weinig informatie te vinden over de overkoepelende doelen van familierechtregelgeving en beleid.⁶ Voor specifieke onderwerpen is meer aandacht voor de doelstellingen. De indeling die hierna gemaakt wordt is derhalve gebaseerd op rechtssociologische literatuur.⁷ Tenminste vijf basisfuncties kunnen worden onderscheiden.⁸ In de eerste plaats is een essentiële functie van het familierecht het ordenen en reguleren van private relaties tussen mensen. Daarmee worden geschillen voorkomen. Als er toch geschillen ontstaan, dan zijn er in de tweede plaats regels over hoe daarmee moet worden omgegaan (geschilbeslechtingsfunctie). De derde functie van het familierecht is het bieden van bescherming aan zwakke partijen. Kinderen krijgen veel bescherming, maar ook partners worden tegen zichzelf en de ander beschermd, net als meerderjarigen die niet optimaal voor zichzelf kunnen zorgen. Specifiek voor het familierecht is dat het zeer per-

5 Bijv. T. Glennon, 'Divided Parents, Shared Children', in K. Boele-Woelki, *Debates in Family Law around the Globe at the Dawn of the 21st Century*, Leuven: Intersentia EFL reeks nr. 23 2009, p. 83-106, met verwijzingen naar uiteenlopende onderzoeken op dit terrein.

6 Asser-De Boer, *Personen- en familierecht*, 2010, nr. 1-10, met name nr. 10.

7 R.J.S. Schwitters, *Recht en samenleving in verandering: inleiding in de rechtssociologie*, Deventer: Kluwer 2008, p. 27 e.v.

8 W.M. Schrama, 'Een redelijk en billijk relatierecht', *Tijdschrift voor Privaatrecht* 2010, 4, p. 1703-1740.

soonlijke relaties zijn, zowel op horizontaal (bijvoorbeeld partners) als verticaal niveau (met name ouder-kind). Dat heeft implicaties voor de rol van de staat, die aan de ene kant een gepaste afstand dient te bewaren en aan de andere kant actief dient in te grijpen indien dat noodzakelijk is ter bescherming. De manier waarop de staat dat regelt, kan niet willekeurig worden ingevuld: de staat heeft namelijk de fundamentele mensenrechten en grondrechten te eerbiedigen (normatieve functie). Dat is in het bijzonder voor het familierecht van belang, omdat het internationale verdragenrecht speciale bescherming biedt aan familierelaties en kinderen.⁹ Dat bepaalt de afstand die de staat in acht moet nemen: soms groot, soms juist klein. Het realiseren van fundamentele waarden kan als een vijfde functie van het familierecht worden aangemerkt (instrumentele functie). Familierecht is, afgezet tegen andere rechtsgebieden binnen het privaatrecht, voor een veel groter gedeelte dwingend recht.

5.2.2 *Rol van rechtswetenschappelijk onderzoek*

Gegeven deze functies is de stap naar wat de rol kan zijn van rechtswetenschappelijk onderzoek op dit terrein voor de hand liggend: onderzoeken of het recht en beleid de doelen die hiermee worden nagestreefd, realiseert. Biedt het recht daadwerkelijk de bescherming die met een specifieke rechtsregel beoogd is? Bestaat er voldoende duidelijkheid over de rechtsregels op een bepaald terrein? Komt de normatieve functie uit de verf?

Dergelijke vragen kunnen op twee manieren worden benaderd.¹⁰ Enerzijds vanuit het rechtssysteem; de onderlinge verhoudingen tussen rechtsregels, rechtsbeginselen en begrippen moet duidelijk zijn en met elkaar overeenstemmen. Dit is het interne meetsysteem van het recht, dat de interne consistentie bepaalt. Als sprake is van inconsistentie of onduidelijkheid, dan kan worden aangenomen dat de rechtsregel zijn functies niet goed vervult.¹¹ Dat kan het geval zijn als er veel procedures moeten worden gevoerd om helder te krijgen wat de rechtsregel inhoudt en hoe hij zich verhoudt tot andere normen. Ook als de interne meetafstanden niet kloppen, bijvoorbeeld omdat er sprake is van strijdigheid van rechtsregels onderling, zal dat rechtsgebied in de regel niet optimaal functioneren, in ieder geval niet naar interne juridische normen gemeten. Centraal staat hierbij in het algemeen de vraag naar 'behoren' en niet naar 'zijn'. De onderzoeksvraag waartoe internationale en nationale fundamentele beginselen verplichten kan hier onder geschaard worden. Dit onderzoek waarbij het functioneren van het recht naar interne, juridische standaarden

9 Bijv. art. 8 EVRM. Asser-De Boer 2010, nr. 11-20.

10 Zie ook W.M. Schrama, 'How to carry out interdisciplinary legal research: Some experiences with an interdisciplinary research method', *Utrecht Law Review* 2011, 1, p. 147-162 (<www.utrechtlawreview.org>).

11 Tenzij de rechtsregel in kwestie sowieso een dode letter is.

wordt gemeten,¹² wordt hierna monodisciplinair rechtswetenschappelijk onderzoek genoemd.¹³

Dat onderzoek laat zich afzetten tegen interdisciplinair rechtswetenschappelijk onderzoek. Daarbij staat het functioneren van het recht centraal op basis van empirische, niet-juridische gegevens over hoe het specifieke rechtsgebied in het echt werkt. Het gaat daarbij voor een belangrijk deel om de koppeling tussen het gedrag van mensen en de manieren waarop daarmee in het recht wordt omgegaan. Dat veronderstelt dat het om goed functionerend recht te maken nodig is te weten: 1) wat het gedrag van mensen is; 2) welke processen daarbij een rol spelen; 3) welke factoren daarop van invloed zijn; 4) welke rol bepaalde instrumenten en interventies daarin kunnen spelen en wat de *law in action* doet. Dat zijn vraagstukken waar vanuit het recht geen antwoord op gevonden kan worden; het gaat om 'is' in plaats van 'ought'. Daarvoor is empirisch interdisciplinair onderzoek nodig. Die kennis kan vervolgens weer worden gebruikt om te beoordelen of het rechtsgebied in kwestie goed de functies vervult, waarvoor het in het leven is geroepen. Dit type onderzoek wordt hierna interdisciplinair rechtswetenschappelijk onderzoek genoemd.

5.3 STAND VAN ZAKEN IN NEDERLANDS FAMILIERECHTELIJK ONDERZOEK

5.3.1 *Stand van zaken*

Hiervoor is, geredeneerd vanuit de doelstellingen van het familierecht, beargumenteerd welke onderzoeksvragen aan de hand van welke benadering gesteld kunnen worden in juridisch onderzoek naar families. Een interessante vraag vanuit de civilologiegedachte is wat de stand van zaken is in het familierechtelijke onderzoek. Daarbij kan op de twee aspecten worden gelet die hiervoor al zijn onderscheiden: enerzijds in hoeverre in juridisch onderzoek gebruik gemaakt wordt van een empirische methode en anderzijds de vraag in hoeverre van externe empirische data gebruik gemaakt wordt om onderzoeksvragen te beantwoorden. Hierna wordt alleen de tweede vraag beantwoord. De vraag in hoeverre binnen monodisciplinair juridisch onderzoek gebruik van empirische methoden wordt gemaakt, is lastiger te operationaliseren.¹⁴ In zekere zin wordt namelijk in de meeste artikelen wel op een of andere wijze gebruik gemaakt van empirische data, zoals een jurispru-

12 Vgl. J. Goldsmith en A. Vermeule, 'Empirical Methodology and Legal Scholarship', 69 *U. Chi. L. Rev.* 2002, 153.

13 Gangbaar zijn ook de termen traditioneel of dogmatisch juridisch onderzoek, alsmede intern juridisch onderzoek. Vgl. Vranken 2010. Zie ook Schrama 2011, p. 147-162; Taekema en van der Klink 2011, p. 7.

14 Vermelding verdient in ieder geval het bijzonder waardevolle onderzoek naar de praktijk van huwelijkse voorwaarden. Meest recent: M.J.M. van Mourik en W. Burgerhart, 'De ontwikkeling in de praktijk der huwelijks- en partnerschapsvoorwaarden in de periode 1997-2003', *WPNR* 2005/6648, p. 1027-1039.

dentieonderzoek. Het feit dat dit in praktisch alle onderzoeken wel in enige mate gebeurt, zegt evenwel niet veel over de interessantere vraag of dat ook op een methodologisch verantwoorde wijze wordt gedaan. Dat is een vraag die zich vanwege de omvang hier niet leent voor beantwoording.¹⁵

Dat houdt in dat hierna alleen in kaart is gebracht in hoeverre empirische data uit andere disciplines zijn gebruikt in juridische publicaties op het terrein van het familierecht. Het jaar 2010 is als meetperiode genomen. Het ware beter om meerdere jaren te onderzoeken, maar gelet op de beschikbare tijd is de selectie potentieel relevante publicaties daartoe beperkt. Met het oog op de recent toegenomen belangstelling voor multidisciplinair en empirisch onderzoek biedt deze periode ook de meeste kans op dit soort onderzoek. Dat betekent dat er vermoedelijk eerder een overschatting van het aandeel niet puur-juridische onderzoeken plaatsvindt bij deze steekproef dan een onderschatting.

Het is lastig om precies te bepalen waar het ene rechtsgebied begint en het andere ophoudt; wanneer is een publicatie familierechtelijk van aard? Hierna wordt dit als volgt geoperationaliseerd voor wat betreft het juridische karakter: het moet gaan om een publicatie verschenen in een juridisch tijdschrift/boek, waarbij gebruik gemaakt is van juridische onderzoeksmethoden, zoals een analyse van verzamelde regelgeving, juridische literatuur of rechtspraak. De onderzoeksvraag vertrekt vanuit het juridisch domein en niet vanuit een sociaalwetenschappelijk perspectief. Het begrip 'familierechtelijk' ziet op publicaties die een van de 'klassieke' Boek 1 BW-onderwerpen betreffen, maar ook op bijvoorbeeld het jeugdrecht en de Wet Tijdelijk Huisverbod. Snijvlak-onderwerpen zijn niet meegenomen; zo zijn het internationale privaatrecht inzake het familierecht en belastingrechtelijke onderwerpen met een link met het familierecht en erfrechtelijke thematiek niet geselecteerd.¹⁶ Denkbaar is, omdat juridisch en empirisch geen tegenstellingen zijn, dat een onderzoek juridisch-empirisch van aard is; in dat geval maakt het ook deel uit van de steekproef.

Op de volgende wijze is nagegaan of gebruik wordt gemaakt van empirisch, interdisciplinair onderzoek in familierechtelijke publicaties. Geselecteerd zijn het *Tijdschrift voor*

15 Als voorbeeld: Als blijkt uit onderzoek naar rechtszaken over verhuizing na scheiding dat in circa 50% van de zaken verhuizing van de verhuizende moeder is toegestaan met de kinderen, dan is de vraag welke conclusie daaraan verbonden mag worden. Immers, slechts een klein gedeelte van alle jurisprudentie wordt gepubliceerd (L. Mommers, G.-J. Zwenne en B. Schermer, Het best bewaarde geheim van de raadkamer, Over de toegankelijkheid van de rechtspraak, *NJB* 2010, 2072-2078, 1,5% van de in 2009 gewezen uitspraken is opgenomen op <www.rechtspraak.nl>) en we hebben geen gegevens over de zaken die wel en niet worden gepubliceerd. Zou men een dergelijke analyse willen doen, dan dienen de verschillende factoren die van invloed zijn op de beslissing per uitspraak gecategoriseerd te worden, dient de Raad voor de rechtspraak om medewerking gevraagd te worden om een betrouwbare steekproef te trekken en dossiers te bestuderen.

16 Overigens zou dit waarschijnlijk geen hogere score opleveren.

Familie- en Jeugdrecht, het *Echtscheidingsbulletin*, *WPNR*, *NJB*, *Recht der Werkelijkheid*¹⁷ en onderzoeksrapporten van het WODC. Er is geen onderzoek gedaan naar publicaties van Nederlandse onderzoekers in buitenlandse tijdschriften en andere Nederlandstalige tijdschriften. Per aflevering is bekeken welke publicaties zijn verschenen. In de literatuur wordt een onderscheid gemaakt tussen verschillende types interdisciplinair onderzoek, uiteenlopend van interdisciplinair inspiratie opdoen tot een daadwerkelijk geïntegreerd onderzoek.¹⁸ Voor dit onderzoek zijn al deze types meegeteld als interdisciplinair. Publicaties waarbij slechts een enkele maal verwezen is naar sociologische gegevens zijn evenwel niet meegeteld.¹⁹ De resultaten zijn in tabel 1 weergegeven.

Tabel 1 Aantal familierechtelijke publicaties met interdisciplinaire, empirische component

2010	Familierechtelijke publica- ties	Met empirische data
<i>FJR</i>	19 artikelen 8 notities	3 ²⁰ 0
<i>EB</i>	32	0
<i>WPNR</i>	12	0
<i>NJB</i>	2	0
<i>Recht der Werkelijkheid</i>	1	1 ²¹
WODC	3	3 ²²
Totaal	77	7

17 *Recht der Werkelijkheid* vertrekt als hoofdregel weliswaar vanuit de niet-juridische hoek, maar kan wel bijdragen bevatten waarin het juridisch perspectief bepalend is.

18 Taekema en van der Klink 2011, p. 10-14.

19 Zie bijv. T.F.H. Reijnen, 'Huwelijksvoorwaarden, echtscheiding en de notaris, of: alles wat geen natuurwet is, is dogma', *WPNR* 2010, 6867.

20 M. Bruning en I.W.M. Olthof, 'Verbeteringen op komst voor het ontvoerde kind?', *FJR* 2010, 11; W.M. Schrama en A.R. Poortman, 'Familiesolidariteit vanuit een juridisch en sociologisch perspectief', *FJR* 2010, 6; P. Vlaardingbroek en M. de Hoon, 'De leiding van de rechter bij echtscheiding', *FJR* 2010, 5.

21 R. de Boer en A. van Montfoort, 'Recht op jeugdzorg: betekenis en praktijk', *RdW* 2010, p. 69 e.v., dat enige empirische data meldt.

22 Pro Facta, *Rechtsbescherming van Uithuisgeplaatsten, Een verkennend onderzoek*, Eindrapport Groningen, juli 2010; Den Haag: WODC 2010; T.M. Timmermans, W. Kroes en G. Homburg, *Partiële kwaliteitsbepaling RIHG*, WODC, Regioplan Beleidsonderzoek, Amsterdam, Regioplan Beleidsonderzoek, 2010; W. Buysse, N. Hilhorst, A.-M. Broeders en L. Loef, *Gezinsbegeleiding in vrijwillig en gedwongen kader*, WODC, DSP-groep, Amsterdam, DSP-groep, WODC, 2010. Buiten beschouwing is hierbij gebleven de Rechtsbijstand Monitor waarin ook interessante data staan over aantallen rechtszaken binnen het familierecht en de daaraan verbonden kosten voor rechtsbijstand: zie M.T. Croes, M. ter Voert, T. Geurts en F. Zwenk, *Monitor Rechtsbijstand en geschiloplossing*, Cahier 2010-7, WODC Den Haag.

Het lijkt erop dat familierechtelijke dissertaties slechts weinig empirische data bevatten; de focus ligt meer op rechtsvergelijking of het internationale kader.²³ Er zijn bijvoorbeeld geen *family law and economics*-proefschriften verschenen, voor zover hier kon worden nagegaan.²⁴

De conclusie is dat de huidige stand van zaken in de Nederlandse familierechtelijke tijdschriften betrekkelijk weinig rechtswetenschappelijk onderzoek plaatsvindt waarin een combinatie met inzichten uit een andere discipline worden gebruikt ten behoeve van rechtswetenschappelijk onderzoek. Het onderzoek verricht voor het WODC speelt een relatief grote rol; zou dat buiten beschouwing worden gelaten, bijvoorbeeld met het idee vast te stellen wat zich *bottom up* in het veld zelf ontwikkelt, dan is slechts zo'n 5% van de publicaties in enige mate interdisciplinair. Er ligt in dit opzicht aldus een groot terrein braak.

5.3.2 Mogelijke verklaringen

Waarom gebeurt interdisciplinair onderzoek zo weinig,²⁵ terwijl het zulke essentiële antwoorden oplevert voor het functioneren van het familierecht? Daar is geen simpel antwoord op te geven;²⁶ daarvoor is vermoedelijk een combinatie van factoren aan te wijzen. In het onderzoek dat de *Nuffield Foundation* in Engeland heeft laten uitvoeren door Genn, Partington en Wheeler is na een uitgebreide studie een aantal oorzaken in kaart gebracht voor het gebrek aan empirisch juridisch onderzoek.²⁷ Het gaat het bestek van deze bijdrage te buiten om een vergelijkbare exercitie te ondernemen, maar de verklaringen in het *Nuffield*-onderzoek zijn ook voor Nederland interessant. Een belangrijke oorzaak die in de context van civilologisch onderzoek wordt genoemd in het rapport is een capaciteitstekort

23 Niet limitatief: K.J. Saarloos, *European private international law on legal parentage? Thoughts on a European instrument implementing the principle of mutual recognition in legal parentage*, Maastricht: Océ Business Services 2010; N.A. Baarsma, *The Europeanisation of international family law, From Dutch to European law: an analysis on the basis of the choice of law on divorce and on the termination registered partnership*, Groningen: Europa Law Publishing, 2010.

24 Overigens zijn er wel enkele proefschriften uit voorgaande jaren met een grote empirische (maar niet zozeer interdisciplinaire) onderzoekscomponent: B.M. Dijksterhuis, *Rechtens normeren de alimentatiehoogte*, Leiden: Leiden University Press 2008; C. van Rooijen, *Scheiden zonder vrijheid*, Amsterdam: VU 2007.

25 W.H. van Boom, I. Giesen, A.J. Verheij, 'Gedrag en privaatrecht: inleiding en verantwoording', in Van Boom, Giesen en Verheij 2008, p. 30 die een aantal mogelijke factoren aanvoeren ter verklaring van de stand van zaken in het privaatrecht, dat vermoedelijk nog wat minder empirisch en interdisciplinair is dan het familierecht.

26 Omgekeerd kan ook de vraag worden gesteld waarom het wel gebeurt, terwijl de hele infrastructuur in wetenschappelijk juridisch terrein er niet op gericht is. Dat is naar mijn idee deels omdat het om opdracht-onderzoek gaat (zie hiervoor), deels innovatief onderzoek betreft en deels omdat het besef langzaam doordringt dat dit soort onderzoek wenselijk is.

27 Genn, Partington en Wheeler 2006, zie <www.ucl.ac.uk/laws/socio-legal/empirical/docs/inquiry_report.pdf>

aan juridische professionals: juridische onderzoekers hebben niet de opleiding en achtergrond om niet-juridische methoden en vaardigheden toe te passen.²⁸ Dat is in Nederland niet veel anders. Juristen worden geschoold in juridische methoden en inhoudelijk in vakgebieden, maar voor empirie is in de opleiding weinig plaats.²⁹ Daarmee in verband staat dat de opleiding sterk op de praktijk gericht is, hetgeen meer aandacht voor empirisch juridisch onderzoek niet bepaald bevordert.

De auteurs van het rapport wijzen ook op een algehele onderinvestering in empirisch onderzoek, specifiek op het terrein van het civiele recht, waarbij als een van de punten van aandacht wordt opgemerkt dat civilologie een bijzonder breed terrein beslaat.³⁰ Dat terrein is onvergelijkbaar met criminologie en heeft wellicht, zo voeg ik er aan toe, op het eerste gezicht minder politieke urgentie. Het voorkomen en beperken van criminaliteit is politiek gezien van groot belang, maar terwijl dat belang bij veel civielrechtelijke onderwerpen ook groot is, is het minder zichtbaar en minder makkelijk politiek ‘verkoopbaar’.

In het rapport worden ook de tradities en de cultuur van rechtswetenschappelijk onderzoek benoemd, die relatief ver van sociale wetenschappen af staan. Daarnaast is de infrastructuur voor empirisch onderzoek in onvoldoende mate aanwezig. Ook die aspecten zijn niet alleen op de Engelse situatie van toepassing, maar spelen ook in Nederland een rol.

In aansluiting daarop geldt dat de rechtswetenschap in zekere opzichten atypisch is als wetenschapsgebied. Een belangrijk verschil met niet-juridische disciplines is dat bij rechtswetenschappelijk onderzoek de interne maatstaven en meetinstrumenten steeds en in hoog tempo aan verandering onderhevig zijn.³¹ Het bijhouden van de interne normen is op zichzelf al een hele klus, omdat er juist in het familierecht³² constant nieuwe wetgeving, internationale regels, rechtspraak bij komen, die bovendien, anders dan in het predigitale tijdperk, op een steeds grotere schaal algemeen toegankelijk zijn. Zou de rechtswetenschapper een onderzoek willen doen naar rechtspraak over echtscheiding, dan levert een zoekopdracht op rechtspraak.nl voor het jaar 2010 al 1.254 zaken op. Dat is slechts een klein deel van het totale aantal van jaarlijks circa 27.000 rechtszaken³³ over echtscheiding en daaraan gerelateerde onderwerpen, maar toch al grootschalig.³⁴ Daar komt nog bij dat de bronnenverscheidenheid toeneemt; tijdschriften, commentaren, boekseries en kennisbanken

28 Vgl. Genn, Partington en Wheeler 2006.

29 Vgl. Epstein en King 2002, p. 9. Zie ook Van Boom, Giesen en Verheij 2008, p. 30.

30 Genn, Partington en Wheeler 2006, p. 34.

31 Niet de rechtsbeginselen *an sich*, maar wel de invulling die daaraan wordt gegeven in concrete, veranderende wetgeving en nieuwe rechtspraak.

32 W.M. Schrama, ‘Een vierde trede in het familierecht? Een blik in het verleden en op de toekomst van het Nederlandse familierecht’, in K. Boele-Woelki (red.), *Actuele ontwikkelingen in het familierecht*, UCERF reeks 3, Nijmegen: Ars Aequi 2009, p. 69-91.

33 M. ter Voert en T. Geurts, ‘Hoeveel kost gesubsidieerde rechtsbijstand voor scheidingen?’, *FJR* 2011, 7/8.

34 Dit vraagt om een andere uitvoering van het jurisprudentieonderzoek dan nu gebeurt, waarbij een steekproef getrokken wordt in plaats van het willekeurig kiezen van bepaalde uitspraken.

over familierechtelijke onderwerpen schieten als paddenstoelen uit de grond. Kennelijk is het commercieel rendabel, maar vanuit rechtswetenschappelijk perspectief wordt het er daardoor niet eenvoudiger op.³⁵ Deze ontwikkelingen dragen eraan bij dat de wetenschap zich vooral richt op het bijhouden van de berg informatie en het in kaart brengen van de interne consistentie, waardoor de externe consistentie niet ook nog eens aan de orde komt. Dit effect wordt versterkt door de sterke gerichtheid van de opleiding en de wetenschap op de rechtspraktijk.³⁶ Studenten worden opgeleid om uit de voeten te kunnen met het intern juridisch perspectief, want daar moet later mee worden gewerkt. De wetenschap voorziet de praktijk van de laatste stand van zaken en lost juridische inconsistenties op, evenzeer vanuit intern perspectief.³⁷ De sterke focus op het interne perspectief leidt ertoe dat er weinig ruimte en noodzaak is om de blik verder naar buiten te richten.

De snelheid waarmee de interne normen veranderen en de oriëntatie op de rechtspraktijk leiden er ook toe dat het van groot belang is om wetenschappelijke resultaten snel te kunnen publiceren. Dat verhoudt zich slecht tot gangbare procedures in andere disciplines met in vergelijking zeer lange termijnen voordat een artikel daadwerkelijk gepubliceerd is; na die termijn is de juridische werkelijkheid vaak alweer achterhaald. Om diverse redenen ligt er dus een zekere tijdsdruk om snel te informeren en te publiceren over het interne perspectief, terwijl interdisciplinair en empirisch onderzoek doen een grote tijdsinvestering vraagt, die niet direct vruchten afwerpt. Dit vergemakkelijkt het niet om deze weg in te slaan. Dit alles heeft verschillende implicaties, die hierna besproken worden in paragraaf 5.

5.4 NUT VAN INTERDISCIPLINAIR ONDERZOEK

5.4.1 *Input voor evidence based recht*

Waarom zouden we interdisciplinair onderzoek doen? Een belangrijk voordeel van deze benadering is dat het bereik van dit type onderzoek veel groter is dan dat van monodisciplinair onderzoek. Bovendien bieden de onderzoeksresultaten antwoord op maatschappelijk relevante vragen, die tot een betere afstemming van het recht op de maatschappij kunnen leiden.³⁸ Dat is vanuit maatschappelijk oogpunt wenselijk, zeker nu het familierecht voor een groot deel dwingend recht bevat, waarvan niet bij contract kan worden afgeweken.

35 Vgl. C.J.M.M. Stolker, 'Ja, geléerd zijn jullie wel', *NJB* 2003, p. 766-778. Het moet niet alleen bijgehouden, maar ook geschreven worden.

36 S. Taekema, 'Relative Autonomy, A Characterisation of the Discipline of Law', in B. van der Klink en S. Taekema, *Law and Method*, Tübingen: Mohr Siebeck 2011, p. 33 e.v., die dit zelfs het meest in het oog lopende kenmerk van de rechtswetenschap noemt.

37 *Ibid.* p. 39 e.v.

38 Vgl. Van Gestel 2009, p. 30-37, p. 35; Schrama 2011.

Als onderzoek erop gericht is te analyseren of een nieuw instrument of interventie de doelen waarvoor deze in het leven wordt geroepen, realiseert, dan zijn empirische data uit andere disciplines onmisbaar. Gedragsveronderstellingen die aan deze instrumenten ten grondslag liggen, kunnen worden getoetst op hun houdbaarheid. Is datgene wat het recht veronderstelt ook dat wat in de werkelijkheid plaatsvindt? Werkt het recht? Dat is tot op zekere hoogte meetbaar, maar niet met een intern juridische benadering. Een punt van aandacht daarbij is, dat niet zonder meer duidelijk is welke doelstellingen en welke gedragsassumpties aan een bepaalde regel ten grondslag liggen.³⁹ In dat geval zal dat eerst geëxpliciteerd moeten worden. Vervolgens kan alleen met empirisch onderzoek worden nagegaan of het doel van het betreffende instrument en de daaraan ten grondslag liggende ideeën over het gedrag ook overeenstemmen met de werkelijkheid. In die zin ligt dit type juridisch onderzoek dicht tegen het veld van evaluatiestudies aan.⁴⁰

Het onderzoeksveld en de onderwerpen waar empirisch onderzoek naar families zeer waardevolle input voor de wetgever, beleidsmakers en de rechtspraak kan geven, beslaat het hele familierecht. Over praktisch ieder onderwerp uit Boek 1 BW en de aanverwante familie- en jeugdrechtwetgeving is empirisch onderzoek hard nodig. Als een willekeurig voorbeeld kan kinderalimentatie worden genomen. Al jaren wordt in Nederland als maatschappelijk probleem aangemerkt dat de kinderalimentatie na een scheiding vaak tot rechtszaken leidt en dat de nakoming niet bepaald optimaal is; al jaren woedt hierover een verhit debat onder juristen hoe hierin verbetering kan worden gebracht.⁴¹ Toch is er in Nederland maar zeer beperkt empirisch onderzoek beschikbaar over kinderalimentatie. Voor hoeveel kinderen wordt kinderalimentatie betaald? Hoe vaak wordt er niet of te weinig betaald, hoeveel moeite wordt er gedaan om kinderalimentatie te innen, hoe fluctueert de bijdrage in de jaren na scheiding tot aan de meerderjarigheid? Waarom betalen alimentatieplichtige vaders niet? Zijn er verschillen in het verloop en betaling van kinderalimentatie indien ouders het bedrag in eerste instantie in onderling overleg hebben vastgesteld versus de gevallen waarin het bedrag na een onderling conflict door de rechter is vastgelegd? Welke invloed heeft de komst van een nieuwe partner voor beide ouders voor de kinderalimentatie? Zijn er op lange termijn verschillen aan te wijzen tussen kinderen die wel en geen kinderalimentatie hebben ontvangen, bijvoorbeeld qua gezondheid, opleiding en crimineel gedrag?

39 Zie F.L. Leeuw, 'Can legal research benefit from evaluation studies', *Utrecht Law Review* 2011, vol. 7, 1, p. 52-65, hier p. 57 (online te vinden via <www.utrechtlawreview.org>) over de rol die *ex ante* evaluaties kunnen spelen bij het opsporen van de doelen van wetgeving en de daaraan impliciet ten grondslag liggende gedragsassumpties.

40 Ibid voor een beschrijving van het veld van evaluatieonderzoek, de te onderscheiden typen evaluaties, de ontwikkeling en de betekenis ervan voor rechtswetenschappelijk onderzoek.

41 M. Jonker, *Het recht van kinderen op levensonderhoud: een gedeelde zorg*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2011.

5.4.2 Een voorbeeld: kinderalimentatie

In met name de Verenigde Staten en Groot-Brittannië bestaat een relatief grote hoeveelheid literatuur waarin empirisch onderzoek naar het (familie)recht wordt gedaan.⁴² In de Engelstalige literatuur is het begrip *Empirical Legal Studies* een ingeburgerd begrip en wordt dit type onderzoek al enkele decennia gedaan.⁴³

Een van de onderwerpen waarnaar juridisch-empirisch onderzoek is gedaan betreft kinderalimentatie; onderzoek in gang gezet vanaf de jaren zeventig en ingegeven door het feit dat de betaling van kinderalimentatie problematisch was en in direct verband staat met armoede bij eenoudergezinnen.⁴⁴ Het wel of niet krijgen van kinderalimentatie kan, mede vanwege het niet zo omvangrijke stelsel van sociale zekerheid, een grote impact hebben op het leven van ouders en kinderen; naar schatting 21 miljoen kinderen groeien op in een eenoudergezin.⁴⁵ Mede daardoor is het een onderwerp dat een grote maatschappelijke urgentie heeft. In verschillende staten in de Verenigde Staten zijn in de loop der tijd inningssystemen ontwikkeld om het aandeel kinderen waarvoor kinderalimentatie wordt betaald, te vergroten. Hierna worden uit het rijke onderzoeksveld uit de Verenigde Staten en Australië slechts enkele willekeurig gekozen voorbeelden genoemd om een indruk te geven van de onderzoeksonderwerpen en resultaten.

Meyer en Bartfeld onderzochten in hoeverre vaders in Wisconsin na een scheiding hun kinderalimentatieplicht nakomen. Uit het onderzoek komt naar voren dat de mogelijkheden van vaders om te betalen van grote invloed zijn, maar ook dat een strenger inningssysteem de nakoming daadwerkelijk bevorderde. Verder blijkt dat de niet-betalende

42 Voor een beschrijving van empirisch onderzoek op het terrein van het familierecht: M. Maclean, 'Families', in P. Cane en H.M. Kritzer (red.), *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*, Oxford: Oxford University Press 2010, p. 285- 307, die echtscheiding, kinderalimentatie en kindbescherming aanwijst als onderzoeksvelden waarop tot nu toe veel onderzoek is gedaan en ongehuwd samenleven, co-ouderschap, paren van gelijk geslacht en geschilbeslechting aanwijst als onderwerpen waarop veel meer empirisch onderzoek moet gebeuren. A. Sarat en W.L.F. Felstiner, *Divorce Lawyers and Their Clients: Power and Meaning in the Legal Process*, Oxford: Oxford University Press 1998; R.H. Ballard, A. Holtzworth-Munroe, A.G. Applegate en B. D'Onofrio, 'Factors affecting the outcome of divorce and paternity mediations', *Family Court Review* 2011, vol. 49, 1, p. 16-33; R. Birnbaum en N. Bala, 'Toward the differentiation of high-conflict families: an analysis of social science research and Canadian case law', *Family Court Review* 2010, vol. 48, 3, p. 403-416. Zie ook S.H. Ramsey en R.F. Kelly, 'Social Science Knowledge in Family law cases: Judicial Gate-keeping in the Daubert Era', *59 U. Miami L. Rev.* 1 2004-2005, p. 1-82; S.H. Ramsey en R.F. Kelly, 'Using Social Science Knowledge in family law analysis and formation: problems and prospects', *3 S. Cal. Interdisc. L.J.* 1993-1994, p. 631-685 waarin wordt ingegaan op het gebruik van sociaalwetenschappelijke data in de familierecht-rechtspraak en dat ook meer in het algemeen handig is voor het waarderen door juristen van empirische studies.

43 Cane en Kritzer 2010; Epstein en King 2002, p. 1-2.

44 Bijvoorbeeld ook nog: C.C. Huang, R.B. Mincy en I. Garfinkel, 'Child Support Obligations and Low Income Fathers', *Journal of Marriage and Family* 2005, 67, p. 1213-1225.

45 S. Garasky, S.D. Stewart, C. Gundersen, B.J. Lohman, 'Towards a Fuller Understanding of Nonresident Father Involvement: An Examination of Child Support, In-Kind Support, and Visitation', *Popul Res Policy Rev* 2010, 29, p. 363-393.

vaders uit de onderzochte groep gemiddeld genomen niet zo armlastig waren, dat zij de alimentatie niet zouden kunnen betalen.⁴⁶

Voortbouwend hierop hebben Huang, Mincy en Garfinkel met een nationale dataset onderzocht wat het verband is tussen het relatieve aandeel van hun inkomen dat vaders aan kinderalimentatie moeten betalen en de nakoming.⁴⁷ De gegevens duiden erop dat vaders met weinig inkomen een hoog percentage daarvan aan alimentatie kwijt zijn en dat dit de nakoming significant verslechtert, althans in de onderzochte populatie.

In een studie van Nepomnyaschy en Garfinkel⁴⁸ staat de vraag centraal hoe de financiële steun van vaders aan moeders, als verzorgende ouders na een scheiding, is opgebouwd voor kinderen buiten het huwelijk geboren. Daarbij zijn formele betalingen, informele financiële bijdragen en bijdragen in natura onderscheiden. Nagegaan is ook hoe de ontwikkelingen qua alimentatie door de tijd heen, direct na een scheiding en de jaren daarna verlopen.

Garasky e.a. hebben op basis van een studie naar 800 kinderen geanalyseerd wat de relatie is tussen de betaling van kinderalimentatie, de bijdrage van vaders in natura en omgang en contact tussen vader en kind.⁴⁹ Uit de studie blijkt dat deze drie aspecten nauw met elkaar samenhangen, met het sterkste verband tussen bijdragen in natura en omgang.

Ten slotte is op basis van interviews met gescheiden vaders in onderzoek van Natalier en Hewitt in Australië in kaart gebracht welke redenen vaders aangaven om geen kinderalimentatie te betalen en welke gedragsmechanismen daarbij een rol spelen.⁵⁰

Dergelijk onderzoek is belangrijk, want het laat zien hoe kinderalimentatie in een bepaalde jurisdictie functioneert, probeert verklaringen te geven waarom dat zo is, en probeert na te gaan of er mogelijkheden zijn om de situatie te verbeteren. Weliswaar is dit onderzoek afkomstig uit andere landen met andere rechtssystemen en culturen, maar het geeft wel een beeld van de gedragsprocessen die een rol kunnen spelen en biedt inspiratie voor onderzoeksvragen die voor rechtswetenschappelijk onderzoek van belang zijn.

Hoe is de situatie qua onderzoek op het terrein van kinderalimentatie in Nederland? Er zijn, voor zover zonder diepgravende studie kon worden nagegaan, geen onderzoeken gepubliceerd specifiek over deze aspecten van de alimentatieplicht. De eerder genoemde vragen die voor de inrichting van het alimentatierecht en het beleid direct relevant zijn, zijn in Nederlands onderzoek tot nu toe onvoldoende aan bod gekomen. Er zijn, versnip-

46 D.R. Meyer en J. Bartfeld, 'Compliance with Child Support Orders in Divorce Cases', *Journal of Marriage and the Family* 1996, 58, p. 202-212.

47 Huang, Mincy en Garfinkel 2005.

48 L. Nepomnyaschi en I. Garfinkel, 'Child Support Enforcement and Fathers' Contributions to Their Nonmarital Children', *Social Service Review* 2010, vol. 84, 3, p. 341-380.

49 Garasky, Stewart, Gundersen en Lohman 2010.

50 K. Natalier en B. Hewitt, 'It's Not Just About the Money: Non-resident Fathers' Perspectives on Paying Child Support', *Sociology* 2010, 44, p. 489-505.

perd, wel wat empirische data beschikbaar over het aandeel kinderen voor wie kinderalimentatie wordt betaald en cijfers van het Landelijk Bureau Inning Onderhoudsbijdragen over aantallen inningsverzoeken.⁵¹ In de *Netherlands Kinship Panel Studies* is ook een aantal gegevens opgenomen over kinderalimentatie.⁵² Toch is de situatie onvergelijkbaar met de rijke literatuur in Engelstalige jurisdicties; het thema kinderalimentatie staat als zodanig niet op de kaart. Al met al is hier dus grote winst te boeken.

5.4.3 Groot tekort aan empirische kennis in het familierecht

Dit voorbeeld inzake kinderalimentatie kan worden uitgebreid met bijna alle onderwerpen die in Boek 1 BW en de specifieke wetgeving zijn opgenomen, van echtscheiding tot meerderjarigenbescherming, van jeugdbescherming tot ongehuwd samenleven. Op het terrein van echtscheiding⁵³ en jeugdrecht zijn selectief, in het Nederlands gepubliceerde onderzoeksresultaten enigszins doorgedrongen tot de rechtswetenschappers,⁵⁴ maar voor veel andere gebieden is de vraag welke kennis in andere disciplines voorhanden is, niet vaak gesteld, laat staan onderzocht.

Het voorgaande impliceert dat er mogelijk twee soorten moeilijkheden zijn. In de eerste plaats is dat het feit dat er binnen de rechtswetenschap onvoldoende overzicht is van de stand van zaken op het sociaalwetenschappelijk veld waar het gaat om families. Het is niet duidelijk welk onderzoek er is; dat geldt zowel voor het internationale verband, als voor onderzoek specifiek verricht binnen de Nederlandse context. De focus op het juridische domein en de rechtspraktijk kan ertoe leiden dat beschikbare sociaalwetenschappelijke gegevens die relevantie hebben voor de juridische onderzoeksvragen simpelweg over het hoofd worden gezien. Het tweede probleem, waarvan het moeilijk is de omvang in te schatten (juist omdat er geen goed overzicht is), is dat vanuit sociaalwetenschappelijk onderzoek niet dezelfde onderzoeksthema's en onderzoeksvragen relevant zijn als vanuit het juridisch domein. Dat houdt in dat de data waaraan vanuit juridisch opzicht behoefte is, er vermoedelijk vaak niet zijn.⁵⁵

51 Jonker 2011, p. 7-9.

52 Zie de website <www.nkps.nl>.

53 Vooral onderzoek van E. Spruijt naar de effecten van echtscheiding op kinderen heeft bekendheid onder juridische onderzoekers. Zie ook E. Spruijt, H. Kormos, C. Burggraaf, en A. Steenweg. *Het Verdeelde Kind. Literatuuronderzoek Omgang na Scheiding*, Utrecht: Universiteit Utrecht 2002. Vgl. E. Spruijt, *State of the Art 2009, Kinderen en echtscheiding*, in opdracht van NWO (zie <www.nwo.nl>).

54 Vgl. Spruijt 2009, waarin de stand van zaken op een rij wordt gezet.

55 Zie voor het terrein van het ongehuwd samenleven: W.M. Schrama, 'Een multidisciplinaire benadering van het ongehuwd samenleven, Meerwaarde en minpunten van de combinatie van juridisch en sociaalwetenschappelijke onderzoek', *Ars Aequi* 2007, 11, p. 869-876.

5.5 TOEKOMST

5.5.1 *Bewustzijn*

Wat moet er gebeuren om civilologie op het terrein van het familierecht verder te laten ontkiemen? In de eerste plaats moet het bewustzijn ontstaan bij familierechtsonderzoekers dat een dergelijke onderzoeksbenadering mogelijk is en wat de meerwaarde ervan is. Pas als dat bewustzijn aanwezig is, komt aan de orde hoe de talrijke knelpunten weggewerkt kunnen worden. Civilologie heeft, om dit te bereiken, meer aandacht nodig, niet alleen in specifiek civilologische boeken en bijeenkomsten, maar ook in de gespecialiseerde familie-rechtstijdschriften en conferenties op het terrein van het familierecht. Daarnaast is van belang dat wetenschappers in spé in de opleiding meer aandacht besteden aan methodologie in het algemeen en empirisch onderzoek in het bijzonder. Wat een deel van de onderzoekers ook in beweging zal zetten in een markt van afnemende financiële onderzoeksmiddelen, is het geldelijk waarden van interdisciplinair onderzoek. In die zin kan een top-downbenadering een mooie aanvulling vormen op de bottom-upstroming van civilologie. Voor wat betreft het familierecht lijkt het erop dat derde geldstroom opdrachtonderzoek een belangrijke stimulans geeft om interdisciplinair/empirisch juridisch onderzoek te doen.⁵⁶ Ook NWO vraagt voor veel onderzoeksgelden een innovatief of interdisciplinair onderzoeksvorstel; ook dit bevordert het denken buiten de intern juridische kaders.

5.5.2 *Suggesties uit het buitenland*

In het eerder genoemde rapport van de *Nuffield Foundation* is een groot aantal suggesties gedaan om meer empirisch juridisch onderzoek van de grond te krijgen. Het rapport lijkt impliciet vooral uit te gaan van het model waarbij rechtswetenschappers zelf het empirische veld betreden. De aanbevelingen zien dan ook niet zozeer op samenwerking met sociale wetenschappers, als wel op het in staat stellen van juridische onderzoekers om zelf empirisch onderzoek te gaan doen. De suggesties variëren van substantieel meer financiering reser-

⁵⁶ Dat is het geval bij K. Boele-Woelki, I. Curry-Sumner, W.M. Schrama en M. Vonk, *Draagmoederschap en illegale opnemings*, WODC rapport 2011; M. Antokolskaia e.a., *Koude uitsluiting*, WODC 2010. Ook het grote onderzoeksprogramma naar de PIJ maatregel (weliswaar strafrechtelijk, maar met jeugdrecht) is interdisciplinair van opzet. Vgl. verder: E. Ratia, A. Walter, *Internationale verkenning gedwongen huwelijken, Een literatuur- en bronnenonderzoek naar wettelijke maatregelen, beleid en publieke debatten in België, Frankrijk, Duitsland, Verenigd Koninkrijk en Zwitserland*, WODC/ Nijmegen Radboud Universiteit 2009; A. Cornelissens, J. Kuppens en H. Ferwerda, *Huwelijksdwang: een verbintenis voor het leven?, Een verkenning van de aard en aanpak van gedwongen huwelijken in Nederland*, WODC/Arnhem: Advies- en onderzoeksgroep Beke 2009. Zie ook de bijdrage van Veerman in deze bundel, waaruit blijkt dat van de 47 privaatrechtelijke publicaties van onderzoek door of namens het WODC in de periode 2000-heden er circa 26 betrekking hebben op het familierecht, waarmee overigens niet vaststaat dat het interdisciplinaire onderzoeken zijn.

veren voor dit type onderzoek, zodat een kritische massa kan ontstaan, tot het ontwikkelen van een systeem van beurzen en fellowships om voor iedere fase in een loopbaan een interessant perspectief voor de empirische rechtswetenschapper te bieden. Ook wordt gepleit voor het creëren van een breed draagvlak, niet alleen in de *law schools*, maar ook bij sociale wetenschappers. Daarnaast wordt vanuit strategisch oogpunt de aanbeveling gedaan om juridisch-empirisch onderzoek vooral onderwerp- of themagericht op de kaart te zetten en niet door het creëren van een subdiscipline.⁵⁷

In een belangrijk, maar niet onomstreden artikel van Epstein en King wordt eveneens een aantal aanbevelingen gedaan, niet zozeer in de context van het tot bloei laten komen van empirisch juridisch onderzoek, als wel om de kwaliteit van het empirisch juridisch onderzoek te verbeteren.⁵⁸ De lessen die eruit te leren zijn, zijn deels open deuren, maar niet minder relevant voor het tot ontwikkeling komen van civilologie in Nederland.⁵⁹ Volgens Epstein en King is voor een goede onderzoeksoutput vereist dat er een goede infrastructuur is, onder meer door dat rechtenstudenten ook in empirisch onderzoek geschoold worden, dat de zittende staf in deze methoden en technieken getraind wordt, en dat wordt gewerkt aan een betere verantwoording van het gebruik van empirische data.

5.5.3 *Eigen ideeën*

Welke routes zijn er naar mijn idee voor het familierecht? In het algemeen zijn er twee manieren om interdisciplinair juridisch onderzoek te doen. De eerste is een unilaterale aanpak, waarbij de rechtswetenschapper zelf aan de slag gaat, ook op het hem niet van huis uit bekende terrein van de andere discipline. Hij kan bestaande inzichten uit een andere discipline in zijn juridisch onderzoek betrekken, of, verdergaand en gecompliceerder, zelf bepaalde data verzamelen. De tweede variant is een multilaterale aanpak waarbij wordt samengewerkt tussen sociale wetenschappers en familierechtsonderzoekers. Beide benaderingen kennen hun eigen voor- en nadelen.⁶⁰ Op de wat langere termijn zouden beide varianten naast elkaar kunnen bestaan, ingebed in een infrastructuur waarin civilologie een vaste plaats heeft. Gelet op het huidige capaciteitsprobleem lijkt het nu niet haalbaar om op grote schaal unilateraal empirisch rechtswetenschappelijk onderzoek te verrichten; slechts een enkele rechtswetenschapper is daartoe in staat. Aan het uitvoeren van empirisch

⁵⁷ Genn, Partington en Wheeler 2006, p. 39 e.v.

⁵⁸ Epstein en King 2002. Zie voor de kritische ontvangst de literatuur vermeld in voetnoot 3 van L. Epstein en G. King, 'Building an Infrastructure for Empirical Research in Law', *Journal of Legal Education* 2003, vol. 53, 3, p. 311-320, waar de eerdere aanbevelingen grotendeels herhaald worden.

⁵⁹ Niet alle ideeën zijn direct relevant voor de Nederlandse situatie; zo zijn de suggesties ter zake van de redactie van tijdschriften door studenten niet transposeerbaar.

⁶⁰ Schrama 2011.

onderzoek door daar niet in opgeleide juristen zijn de nodige nadelen verbonden,⁶¹ die deels ondervangen kunnen worden door een goede inbedding in de onderzoeksomgeving, maar deels ook niet.⁶² Hoe groot de moeilijkheden zijn, is mede afhankelijk van de vraag of het onderzoek uitgevoerd kan worden aan de hand van reeds bestaande data of dat de rechtswetenschapper deze zelf zou moeten verzamelen en analyseren. Zonder goede inbedding en scholing lijkt dat laatste op voorhand niet verstandig.⁶³ Onderzoek in de Verenigde Staten op het veld van het contractenrecht illustreert met concrete voorbeelden de valkuilen en problemen van juridisch-empirisch onderzoek.⁶⁴ Gelet op het feit dat er relatief weinig (rechts)sociologisch onderzoek is naar families dat voor rechtswetenschappelijk onderzoek de juiste data oplevert, zou dit pleiten voor samenwerking. Voor andere combinaties van onderzoeksvelden (psychologie en recht bijvoorbeeld) ligt dit misschien anders.

Om deze redenen is het goed om twee stappen te zetten. In de eerste plaats dient in de opleiding voor rechtswetenschapper een veel groter deel dan nu het geval is, te worden ingeruimd voor methoden en technieken, waaronder empirische technieken en statistiek. Daarmee wordt een kweekvijver van empirisch opgeleide wetenschappers aangelegd voor de toekomst. Omgekeerd leidt interdisciplinair onderzoek tot een duidelijker beeld van methodologische eisen die in de sociaalwetenschappelijke discipline worden gesteld aan onderzoeksresultaten. In die zin heeft het vermoedelijk een positieve invloed op de kwaliteit van monodisciplinair onderzoek; alleen al het besef dat het anders kan en op welke manieren, tast de vanzelfsprekendheid waarmee nu de juridische methoden worden gevolgd, aan.⁶⁵ Daarnaast levert dit ook voor de juristen die in de rechtspraak terecht komen, waardevolle kennis op.⁶⁶

Samenwerking in een Centrum voor Familiewetenschappen

In de tweede plaats is samenwerking het toverwoord om verschillende problemen het hoofd te bieden. Het kan eraan bijdragen dat vanuit andere disciplines ook interesse en

61 Zie ook de bijdrage van Akkermans, elders in deze bundel.

62 Voor inspiratie wat er allemaal mis kan gaan, ook bij wel ervaren onderzoekers: Epstein en King 2002.

63 C. Tremper, S. Thomas, A.W. Wagenaar, 'Measuring Law for Evaluation Research', *Evaluation Research* 2010, 34, p. 242-266, waar beschreven wordt wat er allemaal mis kan gaan bij interdisciplinair onderzoek naar recht dat vertrekt vanuit de evaluatiestudies. Het zou overigens bepaald naïef zijn te denken dat juristen met een gezond verstand zelf allemaal kwalitatief goed empirisch onderzoek zouden kunnen doen, ook al is dat onderzoek niet ingebed in een interdisciplinaire onderzoeksinfrastructuur en is er geen training gevolgd. Vgl. Vranken 2010, p. 327.

64 R. Korobkin, 'Empirical Scholarship in Contract Law: Possibilities en Pitfalls', *University of Illinois Law Review* 2002, 4, p. 1033-1066, SSRN 292100. Vgl. D. Nelken, 'Law and Knowledge/Law as Knowledge', *Social & Legal Studies* 2006, 15, p. 570, waar hij wijst op het koloniseren van niet-juridische disciplines door het recht en op het recht dat *junk science* produceert.

65 Vgl. in deze zin: Stolker 2003.

66 Vgl. W.H. Boom en M.J. Borgers, *De rekenende rechter*, Den Haag: Boom Juridische uitgeverij 2004; Van Gestel 2009, p. 35.

belang bij onderzoek naar familierecht ontstaat, en niet alleen naar diverse andere aspecten rondom families. Ook kan door samenwerking een goede infrastructuur worden opgebouwd voor empirische familierechtsonderzoekers (juridisch en niet-juridisch). Er zijn verschillende vormen van samenwerking mogelijk, variërend van de uitwisseling van informatie, het ondersteunen in een netwerk, tot een vergaande vorm waarbij onderzoeksvragen gezamenlijk worden opgesteld en onderzocht. Het gaat dan om interdisciplinair onderzoek waarbij de resultaten daadwerkelijk geïntegreerd worden. Om de civilologieweg echt goed in te slaan, zou bij voorkeur een nieuw wetenschapsgebied tot ontwikkeling moeten komen, namelijk dat van de familiewetenschap. Tegelijk zouden trekkers, die een sleutelpositie hebben in het veld, uit verschillende wetenschapsgebieden een Centrum voor Familiewetenschap kunnen oprichten, waarin vanuit verschillende disciplines geïntegreerd wordt samengewerkt vanuit problemen rondom families. Rechtswetenschappen zijn daarbinnen een van de disciplines, sociale wetenschappen, economie, ethiek en medische wetenschappen zijn enkele andere gebieden. Vanuit een duidelijk herkenbaar Centrum voor Familiewetenschappen kunnen samen fondsen worden geworven. Zo'n interdisciplinair instituut met een herkenbaar smoel kan laten zien dat de interdisciplinariteit vruchten afwerpt op een terrein dat maatschappelijk gezien relevant is; specifiek het familierecht heeft een grote impact op alle burgers. Op deze wijze kunnen meer typen onderzoeksvragen vanuit meer omvattende perspectieven beantwoord worden. Daarnaast is het onderzoek gebaseerd op empirisch bewijs en heeft daarmee potentieel een grote betrouwbaarheid. Samen optrekkend kan ook financiering gevraagd worden voor de hoge kosten van empirisch onderzoek; naast de tijd is ook de verzameling van de data zelf een dure aangelegenheid.⁶⁷

Met een dergelijk instituut waarin vanuit gezamenlijke belangen expertise gebundeld wordt, kan ook eenvoudiger een oplossing worden gevonden voor het probleem voor een tekort aan kennis en inzicht in andere disciplines. Dat is een wederkerig belang. Zo kan het probleem dat de gemiddelde rechtswetenschapper niet veel idee heeft van de stand van zaken buiten het juridisch domein worden verkleind tegen een relatief lage investering. Daarom zou het een goede zaak zijn in samenwerking in een dergelijk centrum (of zo lang er dat niet is tussen de rechtenfaculteiten in samenwerking met sociaalwetenschappelijke faculteiten) per onderwerp tot een overzicht te komen van het onderzoek dat er al is in het buitenland en in Nederland. Omgekeerd kunnen sociale wetenschappers direct bij juristen terecht om hun weg te vinden in het juridisch oerwoud. Dit zou waardevol zijn, omdat dit voor alle betrokken partners nieuwe inzichten genereert, maar ook inspiratie oplevert voor onderzoek dat in een Nederlandse context zou kunnen plaatsvinden. Dit lijkt mij een taak die prima past bij de familiewetenschap.⁶⁸ Van groot belang is, gelet op de risico's van rechtswetenschappers die zelf een niet-juridisch veld in trekken, dat door

⁶⁷ Korobkin 2002.

⁶⁸ Vgl. Spruijt 2009.

het netwerk en de kennis die in een dergelijk centrum beschikbaar is, die rechtswetenschapper tenminste de juiste gereedschappen in zijn rugzak heeft zitten. Vervolgens kunnen niet-juristen ondersteuning bieden bij het verwerken van de data. Op deze wijze zou ook gewerkt kunnen worden aan de ontwikkeling van *good practices* van empirisch juridisch onderzoek.

Keuzes maken

Belangrijk is wel dat er keuzes worden gemaakt binnen het rechtswetenschappelijk onderzoek. Het is niet mogelijk om alle domeinen te beslaan; een onderzoeksvoorstel of een onderzoeksprogrammering kan niet én rechtsvergelijkend én empirisch zijn; kan niet het interne én het externe perspectief op een bepaald gebied integraal behandelen. Wellicht zal ook voor een deel van de rechtswetenschap de sterke gerichtheid op de rechtspraak losgelaten moeten worden.⁶⁹ In dit opzicht lijkt het in ieder geval van belang om voor een duidelijke focus te kiezen. Het familierecht lijkt een goed gebied om met civilologie te beginnen; een strategisch startpunt met geïntegreerd onderzoek naar families heeft wellicht voordelen om civilologie op de kaart te krijgen.

Een duidelijke keuze voor civilologie houdt in dat de infrastructuur voor het doen van dit type onderzoek daarvoor ook de ruimte moet bieden. Dat heeft implicaties voor de normering van publicaties; globaal genomen kost het verzamelen en verwerken van (grote) empirische databestanden veel tijd; aanzienlijk meer tijd dan het schrijven van de gemiddelde juridische publicatie.⁷⁰ Toch worden beide publicaties even zwaar meegeteld. Ook in andere opzichten is stimulering van empirisch juridisch onderzoek goed denkbaar door er (meer) geld voor vrij te maken in de eerste en tweede geldstroom. In de derde geldstroom gebeurt dit al meer. Ook moet geld worden vrijgemaakt voor de financiering van cursussen en trainingen in empirische onderzoeksmethoden. Ook daar levert samenwerking met sociaalwetenschappelijke faculteiten meerwaarde op.

Het voorgaande houdt in dat het belang en de meerwaarde van civilologie duidelijk moet worden, niet alleen voor de juridische en sociaalwetenschappelijke onderzoekswereld en de financiers, maar ook voor de wetgever en beleidsmakers. Het vereist dat de handen op elkaar gaan op de verschillende universitaire en facultaire niveaus. Dat vergt een lange adem; het beste is ondertussen beginnen van onderaf en tegen de stroom in. De resultaten van het onderzoek zullen uiteindelijk hopelijk⁷¹ voor zich spreken en de beste reclame zijn voor civilologie.

⁶⁹ Stolker 2003.

⁷⁰ Korobkin 2002.

⁷¹ Slecht interdisciplinair onderzoek daarentegen is funest. Het is niet moeilijk om ongewild slecht onderzoek te doen in een veld waarin men niet thuis is. Ik blijf dus waarschuwen tegen teveel optimisme.

5.6 CONCLUSIE

Familierecht in brede zin heeft betrekking op private relaties tussen burgers onderling; het familierecht heeft verschillende functies in dit opzicht: het ordent en reguleert deze relaties, heeft een geschilbeslechtingfunctie en biedt bescherming aan zwakke partijen. Tevens worden met familierechtelijke regelingen bepaalde normen nagestreefd, waaronder fundamentele normen en mensenrechten. Het betreft een rechtsgebied met een enorme reikwijdte; iedere burger in Nederland heeft met het familierecht te maken, terwijl het familierecht (in tegenstelling tot veel andere privaatrechtelijke terreinen) grotendeels dwingend van aard is.

Des te opvallender is dat in juridisch onderzoek heel weinig aandacht is besteed aan de vraag of het familierecht de doelen waarvoor het in het leven geroepen is, wel realiseert. Dat geldt met name voor de externe kant van zaken: in hoeverre functioneert het familierecht in de sociale werkelijkheid? De vraag in hoeverre het familierecht voldoet aan de interne normen van het rechtssysteem is een vaak betreden onderzoekspad. Dat vraagt om een rugzak met monodisciplinair gereedschap en juridisch meetinstrumenten.

Of het familierecht functioneert in de maatschappij, is een vraag die niet vanuit het recht beantwoord kan worden. Daarvoor zijn interdisciplinaire, empirische data nodig, die inzicht geven in basale en complexe vragen over gedrag van mensen en het effect van regelgeving en beleid. Uit een steekproef voor het jaar 2010 in juridische tijdschriften blijkt dat een overgrote meerderheid van de familierechtelijke publicaties monodisciplinair van opzet is. Dat is jammer, omdat interdisciplinair onderzoek een aantal onmiskenbare voordelen heeft. Het levert *evidence based* resultaten op, die een grotere betrouwbaarheid hebben dan resultaten die niet op bewijs over de werkelijkheid gebaseerd zijn.⁷² Belangrijker is dat er antwoorden gevonden kunnen worden op een veel groter aantal en ander soort onderzoeksvragen, die direct relevant zijn voor een goed functioneren van het familierecht.

Naar mijn idee is het van belang dat rechtswetenschappers van verschillende faculteiten en instituten de krachten bundelen en gezamenlijk een centrum voor familiewetenschappen oprichten. Juist een onderwerp als families, dat voor veel andere disciplines ook relevant onderzoeksterrein is, leent zich goed voor een interdisciplinaire benadering. Het doel van een dergelijk centrum zou zijn om degenen die unilateraal onderzoek doen te ondersteunen, om interdisciplinaire samenwerking op de kaart te zetten en een goede onderzoeksomgeving met netwerk te bieden waarin snel korte lijnen gelegd kunnen worden. Naast de *bottom-up* beweging speelt ook de tweede en derde geldstroomfinanciering een rol; als civilologisch onderzoek daar een substantieel grotere kans van slagen heeft, geeft dat ook een stimulans. Toch is er meer nodig dan enthousiasme alleen, want een aantal aspecten in de juridische

⁷² Zie evenwel: Rachlinksi 2010-2011, voor een relativering van de betekenis van empirisch juridisch onderzoek als bouwsteen voor *evidence based law*.

opleiding en wetenschap is zozeer niet faciliterend voor dit type onderzoek, dat er flink tegen de stroom in geroeid moet worden. Maar voor degenen die samen hard roeien, lonken de gouden bergen van prachtig interdisciplinair onderzoek.